

Egy főhős két szerepben

A főhős egyféleképpen értelmezhető adatokat szeretne szerezni a valóságról, ezért fizikus akar lenni. De mihielyt beleszagol a tudományba, sokféleképpen értelmezhető és magyarázható problémák garmadájába ütközik. Kiderül, hogy nemcsak a megismerés lehetőségei és korlátai vitatottak, hanem a haszna és az értelme is. Tiszázatlan, hogy mi a tudós funkciója a társadalomban. És mi a felelőssége? Mit várhat a (népi demokratikus) társadalomtól? Mivel fizethet ez neki? Ha húsz évenként új fizikai világgép alakul ki, akkor miként remélhetjük a fizikától, hogy egyféleképp-

pen értelmezhető adatokat nyújt? Ha nem nyújt akkor érdemes-e feltenni rá az életünket? És ha a fizikára nem érdemes, mit nyújthat a többi természettudomány? A főhős figyelme a biológia, az agyvizsgálatok, az ideggyógyászat felé fordul — ha már a világot nem térképezhetjük fel, legalább az emberi agy birodalmát hódítsuk meg. Csakhamar kiderül azonban, hogy a biológus felelőssége korunkban nagyobb a fizikusénál: még gyógyítani is csak úgy képes, hogy durván beavatkozik a paciens személyiségébe, emberi szuverenitásába, jóvátételétlen elváltozásokat idéz benne

elő. A főhős, aki nemcsak a megfigyelő, hanem a kísérleti alany szerepét is vállalja, riadtan kérdezheti magától, hogy hol kell határt szabni az ilyen beavatkozásnak.

Zanussi tehát nem egyszerűen gondolati filmet akar készíteni, hanem olyat, amely a gondolkodásról szól. A film és az intellektualizmus ilyenén összeházasítása örvendetes és sajnálatosan ritka esemény. Már a pusztá kísérletet is kalaplengetve kell üdvözölni, főként nálunk, ahol olyan szívesen ugratják egymásnak a gondolatíságot és a képszerúséget. Zanussi a gondolati igényességet olykor meghökken-tő képi leleménnyel párosítja, és vágási technikájában kifejeződő merész asszociációival, pompás ritmusérzékével búvóletesen kitágítja és érzékletessé teszi azoknak a kérdőjeleknek a hatókörét, amelyeket izgága ismeretelméleti kételyei ültettek körénk. Jó ösztönrel vegyít egybe fikciót és dokumentumot, a főhős töprengéseit neves legyel tudósok nyilatkozatai és vitái szegélyezik, ami mellesleg arra is jó, hogy a film középpontjában álló és ezért szükségképpen felnagyított ifjú hős a maga valóságos méreteire zsugorodjon össze. De amikor ily módon felépül szemünk előtt a rendező problémáinak terepasztala, akkor tán bocsánatos, de mégiscsak bűnös csábításnak engedve, átkalauzol bennünket egy másik, meglehetősen ügyefogyott, idézőjelek közé kívánczozó „játékfilmbe”, mely nem a saját lábán áll, hanem az eredeti, filmesszé-formájú játékfilm tyúkszemét tapodja.

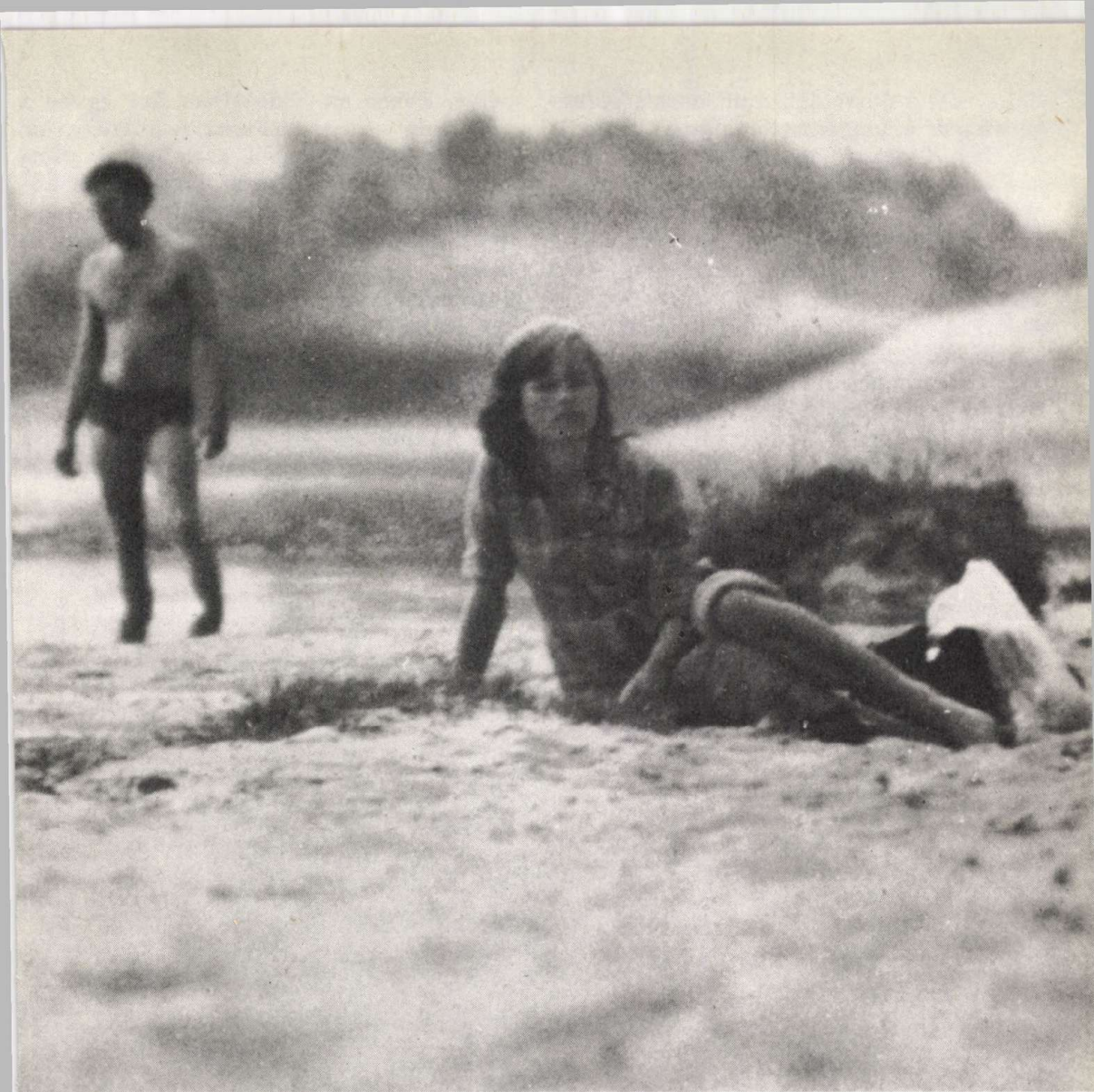
A két film főként a forradási pontokon árulja el, hogy nem valók össze. Ezért az *Illumináció*-t nem hasonlíthatam öszvérhez: a ló és a szamár közös szülöttjének ugyanis nincsenek forradási pontjai. A szerves életben két különböző minőségből létrejöhet egy harmadik — a művészetben ez képtelenség.

A főhős — Franz — a tudomány megszállottja. Igaz: látjuk sziklára mászni, sőt szerelmeskedni is, de mindez alig érdemli meg a figyelmünket. A sziklamászási jelenetekből például csak az a pillanat táborozik le emlékezetünkben, amikor éjjel

kioson, hogy szemügyre vegye egyik lezuhant társának borzalmasan eltorzult temét. Ezen a ponton ugyanis újból kiütöközik elementáris megismerési szenvedélye. Ugyanez a Franz habozás nélkül, sőt lelkesen otthagyja az egyetemet, mihelyt teherbe ejt egy lányt, elszegődik családapának, pénzkeresőnek, és még azt sem tűri el, hogy felesége munkába álljon. Tudvalevő, hogy az erős hivatástudat más vonatkozásokban szükségképpen embertelenné szokta tenni megszállottját. Zanussi teljességgel figyelmen kívül hagyja ezt a tolaokodó konfliktust, az „Élet”-be löki a boldog Franzot, és ily módon megkezdi a „játékfilmet”. Még arra sem ügyel, hogy ez a fordulat akkor következze be, amikor a tudomány kérdéseinek hurka már tűrhetetlenül fojtogatja a főhóst.

Franz persze kenyérkeresőként sem tudja elfojtani tudásvágyát, nem sokáig dolgozik üzemben, olyan munkahelyet keres, ahol közvetlen kapcsolatba kerülhet a tudománnyal. Előbb kísérleti alannak csap fel, pénzért álmodik, miközben mindenféle vezetékek lógnak ki belőle, majd kórházi asszisztens lesz. Zanussi — feltehetően rejtett kamerával — megles a kedvéért néhány skizofrént, tanújává teszi egy elektrosokkos kezelésnek, borzalmasan kegyetlen agy-ingerlő kísérleteknek és végül egy halálos agy-operációnak is. Ezek az epizódok olykor kiragadják a főhóst a mondvacsinált „játékfilmből”, és a kezdeti „esszéfilm” világához közelíti; de innen már hiányzik a problémák tömörsége, vegyítetlen tisztasága. Például: Franz rejtelmes okból egy szerzetes-kolostorban is felbukkan, hogy a „végső kérdések” ügyében tájékozódjon, de csak arra jön rá — mire is? Hogy a szerzetesek is meghalnak? Ehhez a kiránduláshoz el kellett vesztenie eredeti tudásvágya minden konkrét ismérvét, és olyan elvont-általános tudásvágyat kellett helyette beszereznie, amelynek semmi talaja sem volt személységében. És közben persze családi jelenetek is tapasztalhatók: a gyerek sír, az asszony ideges, Franz hűséges, elmegy, visszajön, kidobják, marad.

A két film következő forradási pontja

ügyetlen hókusz-pókusz. Franz úgy tér vissza a fizika — és az esszé — világába, hogy voltaképpen nem tér vissza belé. Folytatja ugyan egyetemi tanulmányait, noha professzora annak idején figyelmeztette, hogy eddig egyetlen évhalasztónak sem sikerült visszakerülnie, ő gyereke növekedéséből ítélve legalább négy évet hagyott ki, mégis éppolyan problémátlanul látogatja újból az egyetemet, ahogyan faképnél hagyta, és természetesen újból kiváló tanuló lesz, kiugró tehetség. Hogy módolta ezt ki? És hova tűntek azok az in-

tellektuális problémák, amelyeknek mágneses körében élt első egyetemi éveiben, és olykor a biológia terepén megtett tanulmányi kirándulásainak során is? Valójában az esszé-film kellékeinek felhasználásával szabályszerű „játékfilmes” happy end csírája bontakozik ki, már csak az hiányzik, hogy Franz új Einsteinné cseperedjék — ekkor azonban orvosbarátja figyelmezteti, hogy a hajszás élet kikezdte már a szívét. Ismét az élet és a hivatás konfliktusa áll előttünk; Franzból lobogva feltör régi tudásvágya — de aztán úgy

oldja meg a dilemmát, mint házasságkötése idején: a tengerparton pihen családjá körében, és szerfölött boldog.

Persze az ilyesfajta illumináció — megvilágosodás — teljességgel logikus: miért törjük túlzottan magunkat, ha a tudomány számára nem vagyunk nélkülözhetetlenek; viszont számunkra nélkülözhetetlen az élet. Ebben nem volna hiba, ha nem olyan embernek ismertük volna meg a főhóst, akinek a számára nélkülözhetetlen a tudomány. És mindig olyankor áldozza fel a kompromisszum oltárán hivatását, amikor a leginkább betölti a megismerés szenve-

délye. Ebben az áldozatban forr egybe a két film, a szegény Franz számlájára: az ő jelleméből, alkatából, szemüveges pátozából egészen más megvilágosodások következnének, de belecsöppent egy közepműfajú filmbe, amely mélyrehatóbb nyomokat hagyott az agyában, mintha sebész-késsel vagy elektrosokkal gyógyították volna. Nézi jóalakú nejét és pancsoló gyermekét, a szemüvegét törölgeti — az élet megy tovább, csak le kell mondani nagyratörő terveinkről. Rendben van, mi már tudjuk ezt — de vajon ő, Franz, a kutatás megszállottja honnan tudja?

Eörsi István

ILLUMINÁCIÓ (Illuminacja) színes, lengyel, Zespoly Filmowe
„TOR” alkotóközösség, 1972.

I. és R.: Krzysztof Zanussi; O.: Edward Klosinski; Z.: Wojciech Kilar; Sz.: Stanislaw Latalo, Malgorzata Pritulak.